

ФІЛОСОФІЯ ТЕОЛОГІЇ

ЯК ГАЛУЗЬ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ:

ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ДИСЦИПЛІН

Геннадій ХРИСТОКІН, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології (Національний університет державної фіскальної служби України, Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-2663-3055
E-mail: xristokingena@gmail.com

"Богословские размышления" № 21, 2018: 97-107

DOI: 10.29357/2521-179X.2018.21.6

Анотація: У статті автор прийшов до думки, що теологія вимагає спеціального філософського дослідження, яке здатне реалізувати філософія теології. При цьому, в залежності від прийнятого науковим співтовариством консенсусу, філософія теології оптимально може бути частиною філософії релігії як самостійної галузі філософського знання; також вона може бути підрозділом філософії релігії як галузі академічного релігієзнавства; може виконувати спеціальні рефлексивні завдання в структурі філософської теології. Предметами філософії теології є різноманітність конфесійних проявів релігійного, релігійно-філософського і теологічного знання; наявні релігієзнавчі концепти теології; філософські рефлексії про теології. У всіх випадках філософія теології повинна бути критичним, рефлексивним знанням про теології, сукупністю філософських методів і підходів для комплексного вивчення теології як релігійного знання, конфесійного дискурсу, культурного явища, навчальної дисципліни.

Ключові слова: філософія, релігієзнавство, теологія, філософія релігії, філософія теології.

Abstract: In the article the author came to the conclusion that theology requires a special philosophical study, which the philosophy of theology is able to implement. At the same time, depending on the consensus accepted by the scientific community, the philosophy of theology can optimally be part of the philosophy of religion as an independent branch of philosophical knowledge; It can also be a subdivision of the philosophy of religion as a branch of academic religious studies; can perform special reflexive tasks in the structure of philosophical theology. The subject of the philosophy of theology is the diversity of religious manifestations of religious, religious-philosophical and theological knowledge; the available religious theology concepts of theology; philosophical reflections on theology. In all cases, the philosophy of theology must be a critical, reflexive knowledge of theology, a set of philosophical methods and approaches for the comprehensive study of theology as religious knowledge, confessional discourse, cultural phenomenon, academic discipline.

Key words: philosophy, religious studies, theology, philosophy of religion, philosophy of theology.

Вступ

Вивчення теології як форми релігійного дискурсу постає актуальним завданням як релігієзнавчих так і богословських наук. Зазвичай історики філософії, релігієзнавці та богослови вивчають конфесійно-історичні форми теології, продуючи масу досліджень в яких розглядається історія теологічної думки, її конфесійні вияви, окремі богословські вчення. При цьому у кожній з цих галузей існують власні стандарти досліджень, завдання, критерії науковості. І головне, кожна вивчає окремий аспект теології. Так, для істориків філософії та теології важлива еволюція теології як системи ідей, категорій та вчень. А для релігієзнавців теологія цікава як вияв конфесійної специфіки релігійного знання. Але парадоксально, що попри безмежні спеціальні студії, мало хто цілісно і системно осмислює феномен теології як такої. Але саме такий підхід до теології стає особливо актуальним. Саме тому назрілим є питання про те, яка ж галузь гуманітарного знання має вивчати теологію комплексно, як соціо-культурний феномен, як форму раціонального релігійного знання, специфічне інтелектуальне явище та дискурс, галузь гуманітарного знання, науку та специфічне метазнання.

Очевидно, що спроби цілісного вивчення теології роблять самі ж теологи¹. Її також вивчають гуманітарії і зокрема релігієзнавці². Але для комплексного і системного вивчення певної галузі знань, науки чи сфери культурної діяльності, на нашу думку, найкраще використовувати філософію – рефлексивне метазнання, здатне осмислити будь яку галузь науки чи гуманітарного знання і зокрема теологію. Філософія спеціально створює не лише філософську теорію, не тільки знання про власне знання, але й здатна виробляти метазнання про предметні області наукового і ненаукового знання.

Основна частина. Існує подібність філософії та теологічного знання, бо вони разом здатні утворювати універсальне знання, дві форми дискурсу, що здатні в ході осмислення інших дискурсів, створювати метадискурс, висловлюючи гіпотетичні, але універсальні судження про світ, людину, культуру та Бога³.

¹ Жан Клод Ларше, “Что такое богословие?” *Вестник ПСТГУ I: Богословие. Философия*. № 3 (41), (2012): 117-141; Бернард Лонерган, *Метод в теологии* (Москва: Институт философии, теологии и истории им. св. Фомы, 2010), 400.; Сергей Хоружий, “Философия и теологи” в *О старом и новом* (СПб.: Алетейя, 2000), 289-310; Владимир Шмалый, *Богословие*. Православная энциклопедия [Интернет ресурс] <http://www.pravenc.ru/text/149559.html>

² Сергей Аверинцев, “Теология” в *София – Логос. Словарь*. Ред. Н. Аверинцевой и К. Сигова (Киев: Дух і літера, 2006), 434-441; Юрий Кимелев, *Философия религии: Систематический очерк* (Москва: Nota Bene, 1998), 424; Анатолий Колодний, “Релігієзнавство і теологія”. *Дисциплінарне релігієзнавство. Навчальний посібник*. Ред. А. Колодного (Київ, 2010), 25-34; Фридрих Овсінко, “Теология” в *Энциклопедия эпистемологии и философии науки* (Москва: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2009), 967-968; Геннадій Христокін, “Культурні форми буття теології: релігієзнавчо-філософський аналіз,” *Науковий Часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. Вип. 38 (51). (2017): 65-73; Дмитрий Шмонин, *О философии, богословии и образовании* (СПб.: Изд. РХГА, 2016), 207; Владимир Шохин, *Теология. Введение в богословские дисциплины* (Москва: ИФРАН, 2002), 122.

³ Геннадій Христокін, “Філософія як методологічна основа теології” в *Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал*. № 13. (2016): 81-85; Юрий Черноморец, *Теология как наука* [Интернет ресурс: 3.12.2017] // <http://pandia.org/text/78/226/14440.php>

Подібно до філософії теологія здатна використовувати самі витончені філософські техніки, методи та категорії. Важко уявити те, що не міг би теолог застосувати в своїй теології з арсеналу філософії. Вже давно і плідно теологи розвивають теологічну герменевтику, феноменологію, аналітику і діалектику. Це призводить до того, що предметні поля філософії та теології суттєво поєднуються, а чіткі межі розмиваються.

Але подібність між філософією та теологією не виключає їх відмінності. Вона полягає в тому, що філософія має бути переважно критичним, рефлексивним знанням, здатним до самих крайніх узагальнень, спроможним все поставити під питання і навіть саму себе. Саме філософія дає культурі необхідні засоби, мову, методи за допомогою яких вона здатна глобально бачити реальне і можливе, дійсне та належне процесів та явищ. Натомість теологія, при всій свободі використання філософії, обмежена аксіомами віри, догматами, релігійним досвідом, Одкровенням. Теолог сприймає їх як даність і не зобов'язаний ставити під питання. Філософія ж виникає саме тоді, коли ми можемо поставити під питання все, навіть аксіоми мислення й буття. Це не означає, що теолог не здатен так мислити. Це означає, що коли він так мислить, то він філософує. В теології ми теж можемо виявити присутність самокритики і саморефлексії, в ній також можливі питання про умови можливості буття й пізнання, але це, фактично, свідчить про присутність в ній філософії. Тобто, в тій мірі в якій теолог здатен мислити критично, вільно і рефлексивно – він філософ. Але теологія не займається і не повинна займатися цим постійно, послідовно і системно. Вона може не запитувати про загальні підстави віри, знання, істини, Бога, самої людини. А філософія саме з цих питань і народжується. В цьому її основна місія, виконуючи яку філософія забезпечує культуру і теологію універсальною мовою та методологією. Таким чином, саме філософія здатна осмислювати теологію, бо вона: 1) спеціалізований гуманітарний рефлексивний дискурс, що породжує універсальне, критичне, раціональне метазнання; 2) специфічна гуманітарна наука та освітній предмет; 3) галузеве філософське знання, що осмислює окремі науки, здатне синтезувати результати їх діяльності. Такий універсальний статус філософії в культурі визначає її можливості і конкретні форми та відкриває для неї можливості в осягненні релігії та теології⁴.

Яким же чином народжувалося філософське осмислення релігії та теології? Перш за все, філософія в середньовічному суспільстві ставала активною учасницею релігії, сама проектувала релігійні ідеї, розмірковувала про абсолютні причини буття як релігійна філософія та філософська теологія. Така позиція філософії стосовно релігії і теології була внутрішньою, це була так звана “філософія в межах релігії і теології”. В ній можна знайти фрагменти дискурсивних знань про релігію, але її раціонально-критична функція поступалася апологетичній, догматичній, інтелектуально-споглядальній функції.

⁴ Геннадій Христокін, “Філософія як методологічна основа теології,” 81-85.

Активне формування філософії як спеціальної системи рефлексивно-критичного знання, що усвідомлювало себе і свою відмінність від науки та теології, розпочалося в добу пізньої схоластики і набуло чітких рис у німецьких класичних філософів, які утверджують розуміння філософії як специфічного, саморефлексивного раціонального мислення, що розробляє філософію буття (онтологію), філософію знання (гносеологію), філософію людини (антропологію) та філософське вчення про Бога (філософську теологію). Спеціальним предметом такої філософії постає і релігія, тому лише з Д. Юма та Г. Гегеля ми маємо достатні підстави говорити про формування філософії релігії (філософії про релігію) як самостійної дисципліни⁵.

Процес формування філософії як універсального, і одночасно спеціалізованого, багатодисциплінарного знання остаточно увиразнюється в XIX-XX ст., коли поряд з основними філософськими дисциплінами, формуються низка дисциплінарних галузей філософії, які отримали назву “філософій родового відмінку” – філософія історії, філософія права, філософія мистецтва, філософія господарства, філософія політики, філософії етики та естетики, філософія міфу та зокрема філософія релігії. Це галузі філософії, щодо яких філософія здійснює раціонально-критичну та рефлексивно-методологічну роботу.

Паралельно з цим процесом відбувалося осмислення специфіки гуманітарного знання, яке, в полеміці з позитивізмом та неопозитивізмом, здійснюють неокантіанці, представники філософської герменевтики та феноменології. Формується набір гуманітарних дисциплін, які мають характеристики наукового знання (історія, релігієзнавство, літературознавство). Але найбільш чітко виділяється тенденція в якій філософію намагаються перетворити на науку. В найбільш крайньому вигляді ця тенденція виявилася серед радянських філософів, які під впливом ідеології марксизму, вочевидь змішували наукове та філософське знання, наукоподібно перетлумачили діалектику, а атеїзм перетворили на науку про релігію.

Бачення філософії як однієї з гуманітарних наук стало досить поширеним не лише в радянський, але й в пострадянський час. Зокрема в пострадянських країнах філософське знання про релігію, навіть при тому, що відбувалася боротьба з ідеологічним підходом, під назвами філософського релігієзнавства чи філософії релігії потрапляє в структуру наук про релігію. Українським науковцям належить авторство концепту так званого “академічного релігієзнавства”, що є не просто сукупністю різних наук про релігію, але окремою гуманітарною наукою⁶. Ця синтетична наука включає в себе і прикладні науки про релігію (історію релігії, соціологію релігії, психологію релігії) і філософію релігії (яка включає феноменологію та герменевтику релігії). В цьому парадоксальність і проблемність академічного релігієзнавства, адже бажання створити окрему науку відмінну від філософії, поєднувалося з прагненнями зробити філософію

⁵ Владимир Шохин, *Введение в философию религии* (Москва: Альфа, 2010), 288.

⁶ *Академічне релігієзнавство*. Ред. А. Колодного (Київ: Світ знань, 2000), 862.; *Дисциплінарне релігієзнавство*. Ред. А. Колодного. (Київ, 2010), 219.

частиною релігієзнавчого знання. Обґрунтування законності перебування філософії в структурі академічного релігієзнавства і до цього часу вимагає від прихильників цієї науки великих зусиль⁷.

Повертаючись до нашої теми варто сказати, що комплексне вивчення теології засобами релігієзнавства можливе і навіть необхідне, але й досить проблемне завдання у зв'язку з названими аспектами. Основна складність полягає в тому, що теологія має претензію на формування метазнання і тому імпліцитно вимагає для свого осмислення іншого універсального метазнання, яким є філософія. Тоді як релігієзнавство (в формі академічного релігієзнавства) в повній мірі на подібний статус претендувати не в змозі. Однозначний позитив релігієзнавства полягає саме в тому, що воно є формою предметного науково-гуманітарного знання і може вивчати теологію переважно в аспекті специфіки релігійного знання й відношення. Але дослідження більш широкого культурного контексту буття теології для релігієзнавства недоступний.

Найкращою формою вивчення теології є філософія релігії, хоча щодо статусу цієї дисципліни точаться постійні суперечки⁸. Існує чимало варіантів визначення статусу філософії релігії як: 1) розділу академічного релігієзнавства; 2) варіанта “секулярної” теології; 3) частини релігійної філософії; 4) окремої філософської дисципліни. І цей статус філософії релігії є проблемою завдяки тому, що взаємини філософії та релігії постають у двох модифікаціях: як “*філософія в межах релігії*” – філософське осмислення Бога (пункти 2; 3), і як “*філософія про релігію*” – дослідження самої релігії (пункти 1; 4)⁹. “Філософія в межах релігії” виконує переважно апологетичні та релігійно-конструктивістські завдання і виступає як методологія теології, релігійна філософія чи філософська теологія. А ось “філософія про релігію” має виконувати критично-рефлексивні завдання і існувати як окрема галузь філософського знання чи хоча б підгалузь в межах академічного релігієзнавства¹⁰. Остаточний вибір одного з цих варіантів залежить від наукового консенсусу та світоглядної позиції дослідника.

В якому статусі має бути філософія релігії для повноцінного критичного дослідження теології? Якщо видавати філософію релігії за галузь академічного релігієзнавства, то фактично ототожнюється філософія релігії з науками про релігію, і філософія стає частиною прикладної науки. Але філософія релігії не може бути наукою про релігію, бо є формою філософського знання за

⁷ Оксана Гаркуша, “Філософія релігії: предмет галузі” в *Дисциплінарне релігієзнавство. Навчальний посібник*. Ред. А. Колодного (Київ, 2010), 49–67; Олександр Сарапін, “Пропозиції стосовно конструктивного вивчення філософії релігії і презентація одного з можливих її варіантів” в *Філософія релігії в Україні: варіативність стратегії осмислення предмету. Збірник наукових праць*. Ред. А. Колодного та О. Горкуші. Українське релігієзнавство. (Київ, 2012). № 64, 35–41.

⁸ Оксана Гаркуша, “Філософія релігії: предмет галузі,” 49–67; Юрий Кимелев, *Философия религии: Систематический очерк* (Москва: Nota Bene, 1998), 424; Олександр Сарапін, “Пропозиції стосовно конструктивного вивчення філософії релігії і презентація одного з можливих її варіантів”, 35–41; Владимир Шохин, *Введение в философию религии*.

⁹ Олександр Сарапін, “Пропозиції стосовно конструктивного вивчення філософії релігії і презентація одного з можливих її варіантів,” 35–41; Владимир Шохин, *Теология*.

¹⁰ Владимир Шохин, *Теология*.

своїми підходами, методами та завданнями. Ще одна складність полягає в тому, що усі можливі обґрунтування присутності філософії релігії в академічному релігієзнавстві мають прийняти методологічні підстави та принципи останнього. Нарешті, філософія релігії в релігієзнавстві вимушена здійснювати функцію синтезу знань наук про релігію в єдину систему, що значно обмежує її предметну сферу і завдання. Таким чином, присутність філософії релігії в релігієзнавстві можлива, але накладає на неї значні обмеження. Як результат, дослідження теології засобами релігієзнавства значно звужує її вивчення.

Філософія релігії також не повинна бути релігійною філософією чи “природною” (філософською) теологією, бо останні є конфесійними різновидами раціонального осмислення Бога. Ототожнення філософії релігії з релігійною філософією призводить до змішування “філософії про релігію” з “філософією в релігії”. А якщо ототожнити філософію релігії з філософською теологією, то ми перетворюємо її з філософського на релігійний дискурс, тобто фактично її трансформуємо. В обох випадках це прихована теологізація філософії.

Найбільш вдалим і перспективним для аналізу теології є статус філософії релігії як галузі філософського знання, окремої філософської дисципліни. В такому сенсі філософія релігії (на кшталт філософії права, філософії економіки) – це сукупність раціональних філософських підходів та методів щодо рефлексивного дослідження релігійності, наук про релігію та до власного дискурсу. Тобто, вона є філософським дослідженням усього масиву як релігійного і науково-релігієзнавчого, так і філософського знання про релігію¹¹. Якщо саме так тлумачити філософію релігії, тоді вона не стає релігійним знанням, не перетворюється на філософію в межах релігії і для релігії, не обслуговує і не вирішує релігійні завдання. Але вона також перестає бути й частиною науки про релігію. Натомість вона стає критичним філософським дослідницьким дискурсом про релігійність як таку, про цілісний феномен релігії та про сукупність релігієзнавчих та власне філософських знань про релігію, що накопичило людство. Це стає можливим завдяки універсалізму культурної мови, яку має філософія та її методологічній функції, що дає їй можливість бути метазнанням. Таким чином, повноцінний і багатоаспектний аналіз теології в названому сенсі, на нашу думку, має здійснювати філософія релігії.

Але далі ми маємо поставити питання про ту дисципліну, що оптимально здатна вивчати теологію в самій філософії релігії. Такою дисципліною, на нашу думку, має стати *філософія теології*. Остання безпосередньо має займатися низкою завдань, пов’язаних з філософським, критично-рефлексивним вивченням теології, оминаючи апологетичні функції, властиві теологічному чи релігійно-філософському знанню.

Виділення філософії теології як окремої галузі філософії релігії виправдане тим, що теологія посідає своєрідне місце в системі релігійних відносин, виконує виняткову роль в релігії та культурі і вимагає спеціальних підходів для свого вивчення. Як раціональний дискурс вона не менш важлива як наука та філософія, на які вона

¹¹ Владимир Шохин, *Теология*.

справила вагомий вплив. Фактично уся європейська культура має теологію за свій ідейний базис. Її роль і значення не обмежується стародавніми періодами, і в наш час ведеться продуктивний діалог між науковим, філософським та теологічним дискурсами. Тому цілком виправдано запропонувати комплексне і системне дослідження теології за допомогою такої дисципліни як філософія теології, яка є галуззю філософського знання і розділом філософії релігії.

У зв'язку з сказаним необхідно поставити окреме питання про *статус філософії теології*. В чому її специфіка, предмет, завдання? Для відповіді на ці питання ми можемо, використовуючи вже відому нам схему, і говорити про “*філософію в межах теології*” та “*філософію про теологію*”. Позитивна взаємодія філософії та теології має значну кількість форм, але усі вони є варіантами конструктивістської участі філософії в створенні релігійно-філософського та теологічного знання. Тоді як нас цікавить інший тип їх взаємодії, що передбачає філософсько-рефлексивне осмислення теології, філософсько-критичне дослідження її сутності, форм, соціокультурної та конфесійної специфіки й типології. Тут філософія виступає в своїй критично-рефлексивній функції, а філософія теології стає предметною сферою і підгалуззю такої філософії релігії, яка мала б включати також філософію культури, філософію релігійного досвіду, філософію релігійної етики, філософію догматики, філософію і феноменологію містики тощо. Цілком логічно, щоб філософія релігії як окрема галузь філософського знання мала такі предметні підгалузі. Останні не продукують релігійне знання, а досліджують його використовуючи увесь рефлексивний арсенал філософії.

Філософія теології, так само як і філософія релігії, повинна мати *три основні предмети*: саму теологію, релігієзнавче знання про теологію та філософське знання про теологію. Відповідно, в першому аспекті предметом дослідження філософії теології стає уся сукупність релігійно-міфологічного, релігійно-доктринального, релігійно-філософського, релігійно-містичного знання як джерел теології; теологічне знання у порівнянні з іншими раціональними формами релігійного та філософського дискурсів; теологія в її різних культурно-історичних, ментальних формах, в своєму реальному та квазі існуванні. В другому аспекті предметом філософії теології виступає сукупність наукового знання про релігію та теологію, зокрема релігієзнавчі підходи, концепти, методи дослідження релігійно-філософського та теологічного знання. В третьому аспекті предметами філософії теології стають самі ж філософські знання про теологію; теологія як різновид гуманітарного знання; академічна теологія як наука і навчальна дисципліна; теологія в аспекті релігійної епістемології та теогносії тощо. Тобто, як критична філософська дисципліна філософія теології має досліджувати усі форми взаємодії філософії та теології, як форми позитивної їх взаємодії, так і ті раціональні знання, що виникли в результаті дослідження цих форм.

Відповідно, можна говорити про *три загальні вектори завдань філософії теології*: 1) аналіз теології як релігійного метазнання, дослідження її природи, функцій, методів та підходів, структури й типологій; 2) узагальнення існуючих релігієзнавчо-наукових концептів теології, дослідження її історичних форм та різновидів; 3) філософська саморефлексія, щодо власне філософського дискурсу

про релігію. Таким чином, філософія теології, як і філософія релігії, виконує потрібну функцію.

Більш конкретними завданнями філософії теології є: дослідження теології як феномену, аналіз його природи, мови, ознак, типів, різновидів; вивчення теології як специфічної релігійної раціональності та типу знань; аналіз теології як культурно-історичного явища, в її єдності з іншими сферами суспільного та культурного буття – наукою, міфом, мораллю, правом, економікою; аналіз теології як різновиду соціо-гуманітарного знання та спеціальної гуманітарної науки; дослідження методологічного підґрунтя теології, аналіз наукових, філософських та власне теологічних методів, що використовуються чи можуть використовуватися в теології; вивчення гносеологічного підґрунтя теології, епістемологічного статусу концептів “знання”, “пізнання”, “істина”, “парадигма”, “метод” тощо.

Реалізуючи свої завдання філософія теології може застосовувати цілий спектр філософських підходів, методів, концептів прийнятих, перш за все, в герменевтиці, феноменології, аналітичній філософії. Але при цьому їй слід відмежовуватися від апологетичних завдань побудови проектів філософського теїзму чи позаконфесійної філософської теології. Натомість вона має здійснювати рефлексивну діяльність, щодо останніх.

Варто звернути увагу, що остаточне визначення статусу філософії теології залежить від прийнятого в певному соціумі тлумачення статусу філософії релігії. Перш за все філософія теології є складовою філософії релігії як самостійної дисципліни, але її також можна виявити в складі філософії релігії як галузі академічного релігієзнавства (чи філософського релігієзнавства). Вона також може бути присутньою в рефлексіях філософської теології чи релігійної філософії. Але в будь-якому випадку вона має виконувати завдання по комплексному і рефлексивному філософському дослідженню теології. На нашу думку найоптимальніше розглядати філософію теології в межах філософії релігії як самостійної галузі філософського знання та спеціальної дисципліни. Тут вона не повинна бути обмеженою ніякими зовнішніми чинниками та умовами, які б визначали її завдання.

Але ніщо не може заборонити філософу чи теологу, що буде розроблену філософію релігії чи філософську теологію критично і рефлексивно аналізувати власну філософську позицію, встановлювати впливи на неї, виявляти її методологічні запозичення й залежності. Тобто, і можлива і бажана присутність філософії теології в філософській теології. При цьому очевидно, що філософія теології має передбачати філософсько-критичну рефлексію над предметом, змістом, формами теології, тоді як філософська теологія є різновидом теологічного знання, і не обов'язково є рефлексивним і самокритичним вченням про людину, світ, Бога засобами розуму. Філософія теології спеціально не вчить про основні предмети теологічного знання, вона намагається зрозуміти теологію як форму раціонального мислення, окремий дискурс, культурно-історичне явище. В цьому її цінність як для філософії, так і для релігієзнавства та теології.

ВИСНОВОК

Ми дійшли думки, що теологія вимагає спеціального філософського дослідження, яке здатне реалізувати філософія теології. При цьому в залежності від прийнятого науковою спільнотою консенсусу, філософія теології найоптимальніше може бути частиною філософії релігії як самостійної галузі філософського знання; також вона може бути підрозділом філософії релігії як галузі академічного релігієзнавства (або філософського релігієзнавства); або виконувати спеціальні рефлексивні завдання в структурі філософської теології. Предметами філософії теології є багатоманіття конфесійних виявів релігійного, релігійно-філософського та теологічного знання; наявні наукові концепти теології; філософські рефлексії щодо теології. В усіх випадках філософія теології має бути критичним, рефлексивним знанням про теологію, сукупністю філософських методів та підходів для комплексного вивчення теології як релігійного знання, конфесійного дискурсу, культурного явища та навчальної дисципліни.

БІБЛІОГРАФІЯ

Аверинцев, Сергей, “Теология” в *София – Логос. Словарь*. Ред. Н. Аверинцевой и К. Сигова, 434-441. Киев: Дух і літера, 2006.

Академічне релігієзнавство. Підручник. Ред. А. Колодного. Київ: Світ знань, 2000.

Гаркуша, Оксана. “Філософія релігії: предмет галузі”. *Дисциплінарне релігієзнавство. Навчальний посібник*. Ред. А. Колодного, 49-67. Київ, 2010.

Дисциплінарне релігієзнавство. Навчальний посібник. Ред. А. Колодного. Київ, 2010.

Кимелев, Юрий. *Философия религии: Систематический очерк*. Москва: Nota Bene, 1998.

Колодний, Анатолій. “Релігієзнавство і теологія”. *Дисциплінарне релігієзнавство. Навчальний посібник*. Ред. А. Колодного, 25-34. Київ, 2010.

BIBLIOGRAPHY

Averintsev, Sergei, “Theologia”. *Sofia – Logos. Slovar*. Red. N. Averintsevoi i K. Sigova, 434-441. Kiev: Dukh i litera, 2006.

Akademichne religieznavstvo. Pidruchnik. Red. A. Kolodnogo. Kiiv: Svit znan', 2000.

Garkusha, Oksana. “Filosofiiia religii: predmet galuzi”. *Distsiplinarne religieznavstvo. Navchal'nii posibnik*, 49-67. Red. A. Kolodnogo. (Kiiv, 2010).

Distsiplinarne religieznavstvo. Navchal'nii posibnik. Red. A. Kolodnogo. Kiiv, 2010.

Kimelev, Iurii. *Filosofiiia religii: Sistematicheskii ocherk*. Moskva: Nota Bene, 1998.

Kolodnii, Anatolii. “Religieznavstvo i teologiiia”. *Distsiplinarne religieznavstvo. Navchal'nii posibnik*. Red. A. Kolodnogo, 25-34. Kiiv, 2010.

- Красников, Александр. “Религиоведение”. *Религиоведение: Энциклопедический словарь*, 857-859. Москва: Академический проект, 2006.
- Ларше, Жан Клод. “Что такое богословие?” *Вестник ПСТГУ I: Богословие. Философия*. № 3 (41), (2012): 117–141.
- Лонерган, Бернард. *Метод в теологии*. Москва: Институт философии, теологии и истории им. св. Фомы, 2010.
- Назаров, Владимир. *Введение в теологию: Учебное пособие*. Москва: Гардарики, 2004.
- Овсиенко, Фридрих, “Теология”. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. Москва, 967-968. “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2009.
- Сарапін, Олександр. “Пропозиції стосовно конструктивного вивчення філософії релігії і презентація одного з можливих її варіантів”. *Філософія релігії в Україні: варіативність стратегії осмислення предмету*. Збірник наукових праць. Ред. А. Колодного та О. Горкуші. *Українське релігієзнавство*. (Київ, 2012). № 64, 35-41.
- Хоружий, Сергей. *Философия и теология. О старом и новом*. СПб.: Алетейя, 2000.
- Христокін, Геннадій, “Культурні форми буття теології: релігієзнавчо-філософський аналіз”, *Науковий Часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. Вип. 38 (51). (2017): 65-73.
- Христокін, Геннадій, “Філософія як методологічна основа теології”, *Krasnikov, Aleksandr. “Religiovedenie”. Religiovedenie: Entsiklopedicheskii slovar, 857-859. Moskva: Akademicheskii proekt, 2006.*
- Larshe, Zhan Klod. “Chto takoe bogoslovie?”, *Vestnik PSTGU I: Bogoslovie. Filosofiiia*. № 3 (41), (2012): 117–141.
- Lonergan, Bernard. *Metod v teologii*. Moskva: Institut filosofii, teologii i istorii im. sv. Fomy, 2010.
- Nazarov, Vladimir. *Vvedenie v teologiiu: Uchebnoe posobie*. Moskva: Gardariki, 2004.
- Ovsienko, Fridrikh, “Teologiia”. *Entsiklopediia epistemologii i filosofii nauki*, 967-968. Moskva: “Kanon” ROOI “Reabilitatsiia”, 2009.
- Sarapin, Oleksandr. “Propozitsii stosovno konstruktivnogo vivchennia filosofii religii i prezentatsiia odnogo z mozhlivikh ii variantiv”. *Filosofiiia religii v Ukraini: variativnist' strategii osmislennia predmetu. Zbirnik naukovikh prats'*. Red. A. Kolodnogo ta O. Gorkushi. *Ukrains'ke religieznazvstvo*. (Kiiv, 2012). № 64, 35-41.
- Khoruzhii, Sergei. “Filosofiiia i teologiia, O starom i novom, 289-310. SPb.: Aleteiia, 2000.
- Khristokin, Gennadii, “Kul'turni formi buttia teologii: religieznavcho-filosofs'kii analiz”, *Naukovii Chasopis Natsional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomanova. Seriia 7. Religieznazvstvo. Kul'turologiia. Filosofiiia*. Vip. 38 (51). (2017): 65-73.
- Khristokin, Gennadii, “Filosofiiia iak metodologichna osnova teologii”, *Aktual'ni problemi filosofii ta sotsiologii*.

- Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. № 13. (2016): 81-85.*
- Черноморец, Юрий. Теология как наука [Интернет ресурс: 3.12.2017] // <http://pandia.org/text/78/226/14440.php>
- Шмалий, Владимир. Богословие. Православная энциклопедия [Интернет ресурс] <http://www.pravenc.ru/text/149559.html>.
- Шмонин, Дмитрий. *О философии, богословии и образовании*. СПб.: Изд. РХГА, 2016.
- Шохин, Владимир. *Введение в философию религии*. Москва: Альфа, 2010.
- Шохин, Владимир. *Теология. Введение в богословские дисциплины. Учебно-методическое пособие*. Москва: ИФРАН, 2002.
- Naukovo-praktichnii zhurnal. № 13. (2016): 81-85.*
- Chernomorets, Iurii. Teologija kak nauka [Internet resurs: 3.12.2017] // <http://pandia.org/text/78/226/14440.php>
- Shmalii Vladimir. "Bogoslovie". *Pravoslavnaia entsiklopediia* [Internet resurs] <http://www.pravenc.ru/text/149559.html>.
- Shmonin, Dmitrii. *O filosofii, bogoslovii i obrazovanii*. SPb.: Izd. RKhGA, 2016.
- Shokhin, Vladimir. *Vvedenie v filosofiiu religii*. Moskva: Al'fa, 2010.
- Shokhin Vladimir. *Teologija. Vvedenie v bogoslovskie distsipliny. Uchebno-metodicheskoe posobie*. Moskva: IFRAN, 2002.